

Валерій КОРНІЙЧУК

Львів, Львівський національний університет імені Івана Франка

УДК 821.161.2.09П.Карманський"19":821.161.2.09І.ФРАНКО

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2025.77.14014>

**«САМОВБІЙСТВА НАЧЕ ГРАД!»
(«З ТЕКИ САМОУБИЙЦЯ» ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО)**

Резюме: Проаналізовано вплив ліричної драми «Зів'яле листя» І. Франка на концепцію й художню організацію збірки «З теки самоубийця» П. Карманського. Звернено увагу на перегуки реальної й фіктивної передмов до обох видань, на жанрово-композиційні паралелі, способи літературної містифікації, спільні мотиви й ремінісценції в окремих творах, на амплітуду любовних пристрастей і переживань ліричних героїв. З'ясовано інші джерела, що зумовили песимістичний настрій молодого автора, зокрема захоплення романами Й. В. Гете та Уго Фосколо. Проаналізовано зміст і форму ліро-епічного щоденника вигаданого самовбивці, простежено кардіограму його почувань у порівнянні з протагоністом «Зів'ялого листя». Підсумовано, що, незважаючи на заперечення П. Карманського, що він намагався створити виключно вертерівський тип свого героя, сліди перечитання книжки інтимної лірики І. Франка прозоро вказують на її безпосереднє наслідування.

Ключові слова: поезія, Іван Франко, Петро Карманський, «Зів'яле листя», «З теки самоубийця», лірична драма, ліричний герой, передмова, вертеризм.

**«SUICIDES LIKE HAIL!»
(«FROM THE SUICIDE FOLDER» BY PETRO KARMANSKY)**

Abstract: The influence of I. Franko's lyrical drama "Withered Leaves" on the idea and artistic organization of the collection "From the suicide folder" by P. Karmansky is analyzed. Attention is paid to the echoes of real and fictional prefaces to both editions, to genre-compositional parallels, methods of literary mystification, common motifs and reminiscences in individual works, to the amplitude of love passions and experiences of lyrical heroes. Other sources that caused the young author's pessimistic mood are also identified, in particular, his fascination with the novels of J. W. Goethe and Ugo Foscolo. The content and form of the lyrical-epic diary of the fictional suicide is analyzed, and the cardiogram of his feelings is traced in comparison with the hero of "Withered Leaves." It is concluded that, despite P. Karmansky's assurances that he tried to create an exclusively Wertherian type of his hero, traces of rereading the book of intimate lyrics by I. Franko clearly indicate its direct imitation.

Keywords: poetry, Ivan Franko, Petro Karmansky, "Withered Leaves", "From the suicide folder", lyrical drama, lyrical hero, preface, Wertherism.

Сенсаційна збірка Івана Франка «Зів'яле листя» (1896) викликала хвилю наслідування в українській поезії, зокрема моду на фіктивні передмови. Першим, хто скопіював прийом знайденого щоденника, був Петро Карманський, який у серпні 1899 року опублікував у газеті «Руслан» свої перші твори під промовисто

епігонською назвою «З теки самоубийця. Психологічний образок у замітках і поезіях». Наприкінці того ж таки року Антін Хойнацький без відома автора перевидав їх окремою відбиткою. Іван Франко тоді скупю відгукнувся на появу цієї книжечки, зауваживши, що молодий поет не виявив у ній «особливого і витонченого характеру»¹. Загальний настрій віршових проб недавнього гімназиста узагальнює лаконічна оцінка Сергія Єфремова, який іронізував в «Історії українського письменства»: «Пошарпане обличчя нервового інтелігента ХХ ст. визирає з розпачливого квиління Петра Карманського»². Невисокої думки про «нарис, переплетений стихами», був Микола Євшан: «Слабим голосом, що виходив зі слабкої груди, взявся поет співати ще раз про Вертера. Але, поза схопленням зверхніх прикмет вертеризму, не дав правдивої трагедії душі людської, яка мусить скінчити самовбивством»³. Володимир Коряк в «Нарисі історії української літератури» також різко висловився про дебют П. Карманського: «Настрій його поезій – безнадійний песимізм, світова туга. Почав друкуватися року 1899 в “Руслану” – нарис мішма з віршами “З теки самоубийця” – друге видання на гіршому папері гетевого “Вертера”. Занадто багато пекельних проклять і накопичення жаху»⁴.

Правда, літературознавці пізнішої доби звертали увагу, що, крім Гете, поштовхом до появи «Теки самоубийця» слугувало й «Зів’яле листя» Івана Франка. Так, Петро Колесник назвав збірку П. Карманського «ще одним невдалим поповненням нескінченної літературної “вертеріани”», але водночас і «невмілою літературною містифікацією, яку чотири роки перед тим проробив Франко своєю геніальною ліричною драмою “Зів’яле листя”»⁵. «Твір Карманського, – вважав дослідник, – виявився маловдалим наслідуванням Франкового твору, хоч Франко з певних мотивів і заперечував це. Впадає в око трагічна похмурість тону, яка видавала хворобливу неврівноваженість натури молодого поета і ту лектуру, якою він захоплювався»⁶. Петро Орлик також зазначав, що П. Карманський, «формально наслідуючи Й. В. Гете та І. Франка, витворює незначну по своїй суті, художньо і психологічно неглибоку драму хворої людини, далекої від будь-яких поривань часу»⁷. Трохи пізніше й Микола Ільницький стверджував, що «перша збірка “З теки самоубивці” була блідим наслідуванням роману Й. В. Гете “Страждання молодого Вертера” та Франкового “Зів’ялого листя”»⁸.

¹ І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., Київ: Наукова думка, 1982, т. 33: Літературно-критичні праці (1900–1902), с. 13.

² С. Єфремов, *Історія українського письменства*, Київ: Femina, 1995, с. 593.

³ М. Євшан, *Критика. Літературознавство. Естетика*, Київ: Основи, 1998, с. 175.

⁴ В. Коряк, *Нарис історії української літератури*, II. Література буржуазна, Харків, 1929, с. 513.

⁵ *Історія української літератури*: у 8 т., Київ: Наукова думка, 1968, т. 5: Література початку ХХ ст., с. 430.

⁶ Там само, с. 430–431.

⁷ *Історія української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття: підручник*, Київ: Вища школа, 1991, с. 48.

⁸ М. Ільницький, *Поезія смутку*, [у:] П. Карманський, *Дорогами смутку і змагань*: Вибрані поезії, Львів: Каменярь, 1995, с. 10.

Згодом збірки І. Франка й П. Карманського порівнював Богдан Сологуб, який, очевидно не чув про існування «дневника» справжнього самогубця, бо нато-мість наголошував, що «обидва автори виходять із повтору навіть форми ліричного щоденника Й.-В. Гете, чим прагнуть [...] досягти максимальної правдоподібності в розкритті типу героя»¹. Петро Ляшкевич уважав, що «у ліричній драмі П. Карманського вплив “Зів’ялого листя” прозоро помітний, відчутний і вплив роману Гете “Страждання молодого Вертера”»². Однак далі важко погодитися з дослідником, що «П. Карманському вдалося створити цільну (? – В. К.) ліричну драму, психологічно переконливо (? – В. К.) відтворити трагедію нерозділених почуттів»³. Ця хи-бна теза появилася через неуважне прочитання книги Михайла Рудницького «Від Мирного до Хвильового». П. Ляшкевич, зокрема, висновок: «М. Рудницький, порівнюючи збірку П. Карманського та “Зів’яле листя” І. Франка, зауважував, що “Франкова збірка різноманітніша, складена рукою куди більшого майстра форми. Зате Карманського збірка глибша одноцільністю свого переживання, коли шукати у творі цілого письменника з його цілою душею»»⁴. Але, по-перше, наведена ци-тата неповна; по-друге, М. Рудницький, мабуть, і не знав, а може, й забув про існу-вання «Теки самоубийця», бо мав на увазі зовсім іншу збірку, яку помилково вва-жав дебютною. «Увесь світ Карманського і всі його поетичні засоби, – писав він, – находимо вже в першій (*sic!* – В. К.) його збірці “Ой, люлі, смутку!” (*sic!* – В. К.). Після “Зів’ялого листя” ми не мали в Галичині суцільнішої збірки, що повніше висловлювала б усю індивідуальність поета. Франкова збірка різноманітніша, **дра-матичніша, коли зважити її матеріял**, складена рукою куди більшого майстра форми. Зате Карманського збірка глибша одноцільністю свого переживання, коли шукати у творі **у першій мірі** цілого письменника з його цілою душею»⁵.

Лідія Голомб, окрім цих творів, указує на ще один найближчий взірець, кон-цептуально близький до дебютної книжечки П. Карманського: «роман Уго Фосколо “Останні листи Джакопо Ортиса”, яким захоплювався молодий письмен-ник»⁶. Із цим твором він, імовірно, познайомився в Римі, де з 1900 року вивчав богословські науки в „Collegium urbanum propaganda fide”. Можливо, ще в Італії П. Карманський почав перекладати роман Фосколо й більшу його частину під псе-вдонімом Петро Гіркий опублікував у львівському журналі «Світ» 1906 року. Друга частина безслідно пропала в час російського наїзду на Галичину 1914–1916 років. Письменник був змушений удруге взятися за переклад, щоб докінчити свою працю. У 1921 році роман Уго Фосколо вийшов у Відні окремою книжкою під

¹ Б. Сологуб, *Вертерівський тип героя в українській модерній поезії*, [у:] Літературна компара- тивістика, Київ: ПЦ «Фоліант», 2005, вип. 1, с. 166.

² П. Ляшкевич, *Петро Карманський: Нарис життя і творчості*, Львів, 1998, с. 11.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ М. Рудницький, *Від Мирного до Хвильового*, Львів, 1936, с. 231; М. Рудницький, *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009, с. 221.*

⁶ Л. Голомб, *Петро Карманський: Життя і творчість*, Ужгород: Гражда, 2010, с. 33.

назвою «Останні листи Якова Ортіса». У «Передмові перекладчика» П. Карманський розповів про той духовний і світоглядний злам, який стався з ним за ці роки і спонукав його іншими очима поглянути на твір італійського письменника, побачити в ньому трагедію своєї поневоленої батьківщини. «Перший мій переклад, – зазначав він, – виходив з мотивів зовсім не таких, якими я руководжуся сьогодні. Тоді я був молодший і на мою психіку впливав більше песимістичний світогляд автора, що випливав з модного під ті часи “світового болю”, та й сама фабула з її еротичним елементом, а врешті патріотичні почування. І коли б “Листи” Фосколя містили тільки цього роду елементи, то сьогодні вони не спонукали б мене до перекладання і поширення їх серед нашого загалу. Одначе тепер, після нашої кількालітньої трагедії, перечитуючи цей твір, що має за собою поверх сотні літ, добачив я у ньому відгомін усіх тих почувань, які наболіли в душі сучасного освіченого Європейця, а в першу чергу в душі Українця. Сьогодні песимізм “Листів” знаходить в моєму світогляді угрунтовання, бо історичні злочини міжнародної діпльоматії, які переносила на собі тоді ще поневолена Італія, підкосили і в душі Українця його віру в ідею правди і ставлять йому перед очі страхіття суворої, неморальної сили тих, що диктують людству закони свого самолюбства»¹.

Останнє дослідження Світлани Бортник фактично повторює вже відомі наративи про посторонні впливи на першотвір П. Карманського: «Чітко простежується учнівський характер цієї книги, найбільше помітна її подібність до роману Й. В. Гете “Страждання молодого Вертера”, а також до “Зів’ялого листа” І. Франка, віршованої книги “Miłość” Я. Каспровича». Згадує вона й «Останні листи Джакомо Ортіса», але наголошує, що конкретним текстом-джерелом став твір Й. В. Гете: «П. Карманський демонструє наслідування ідейно-тематичних характеристик роману німецького письменника, системи мотивів, настроєвості, жанротвірних ознак, що відбувається завдяки використанню цілої системи неатрибутованих алюзій»².

Тож, незважаючи на те, що більшість літературознавців визнають прямий вплив «Зів’ялого листа» на «психологічний образок» П. Карманського, ніхто з них не проаналізував текстуальні паралелі, перегуки, ремінісценції між обома ліричними драмами чи то пак ліричними трагедіями.

Збірка «З теки самоубийця» відкривається епіграфом із Гайне:

*Vergiftet sind meine Lieder –
Wie könnt’ es anders sein?
Ich trage in Herzen viel’ Schlangen*

¹ Уго Фоскольо, *Останні листи Якова Ортіса*, Київ; Львів; Відень: Вид-во «Всесвітня бібліотека», 1921, с. 7.

² С. Бортник, *Інтертекстуальна поетика Петра Карманського*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Луцьк, 2019, с. 77.

Und dich, Geliebte mein!

Уже перша фраза: «*Був се один з тих нещасливих істот, яким “Бог в груди дав серце м’ягеньке” – як кажеться*»² – відсилає нас на початок відомої Франкової передмови до «ліричної драми»: «*Був се чоловік слабої волі та буйної фантазії, з глибоким чуттям, та мало спосібний до практичного життя*»³. Від самого народження над «самоубийцем» П. Карманського тяжів лихий фатум, бо «*вже в колисці почув сумну пісню матери, що долю проклінала, що, ночами до білолицього зітхаючи, питала з жахом про будучу долю дитини*»⁴. До речі, подібний художній прийом зловісного передбачення майбутнього в дитини повторив Михайло Коцюбинський у «Тінях забутих предків»: «*...Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на нею таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина*»⁵.

У передслові П. Карманський малює малопривабливий портрет свого героя: «*Ні красивий, ні поганий дуже. Чорні очі, високе чоло, буйний волос, фантастично розкинений. Вічна задума, якась меланхолійна, а часами горячкова повільність у рухах. Його елемент самота*»⁶. У негоду, коли свистів вітер і хмари наганяли дощ, він зникав у лісових дебрях. Геть-чисто, як Франковий «*відлюдок дикий – / свій біль дрібний і сором свій великий / ховав у серці і тікав у ліс*»⁷. Був «неговірливий, хмарний», рано залишився сиротою, жив упроголодь, шкільні вчителі ставилися до нього неприхильно, товаришів не мав, перестав любити людей, поринув у книжний світ, захопився філософією ультрапесимістів, його невідступними товаришами стали «Вертер» Гете і «Руїни» Вольтея – такі депресивні риси світогляду були дуже близькими автохарактеристиці залюбленого в Юлію Шнайдер пана Супруна, що став прототипом ліричного героя «Зів’ялого листя». Це враження ще більше посилюється, коли додати, що «*був мізантропом і завзятим ворогом жіночого пола. Про полову любов і чути нічого не хотів; жєнцин уникав і взагалі нікого, нікого не любив*»⁸. Мимоволі спрацьовує ефект дежавю, якщо пригадати аналогічні зізнання в «дневнику» реального самогубця: «*Я став мізантропом, мою розвагою була самотність – з тієї причини мусив багато витерпіти від колег, які сприйняли мене за самолюба*». І далі: «*Про жінок я не мріяв, огиду відчував до тих істот, не вірив,*

¹ «*З пісень моїх плине отрута, / Інакших не знаю я, / Бо в серці у мене змії / І ти, кохана моя*» [див.: Г. Гайне, *Вибрані твори*: в 4 т., Київ: Дніпро, 1972, т. 1, с. 83 (переклад Марії Пригарі)].

² П. Карманський, *3 теки самоубийця*, Психологічний образок у замітках і поезіях, Львів, 1999, с. 3.

³ І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., Київ: Наукова думка, 1976, т. 2: Поезія, с. 119.

⁴ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 3.

⁵ М. Коцюбинський, *Твори*: в 7 т., Київ: Наукова думка, 1974, т. 3: Оповідання. Повісті (1908–1913), с. 178.

⁶ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 3.

⁷ І. Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., Київ: Наукова думка, 1976, т. 3: Поезія, с. 26.

⁸ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 5.

що жінку можна покохати, не вірив, що жінки здатні також відплатитись взаємністю; були то справи для мене огидні...»¹.

Неважко спостерегти, що події в житті героя П. Карманського розгортаються наче за сценарієм щоденника Супруна, юного учителя з Бібрки, згірченого минулим і зневіреного майбутнім, збентеженого тугою за чимось незнаним, який несподівано закохався в дівчину своєї мрії «з усією пристрасною молодості й відчаєм»². Так і з його візаві «З теки самоубийця» трапилася дивна переміна. Перебуваючи на вакаціях у горах, пізнав він доньку священника – панночку Зеню³, яка «припала йому дуже до вподоби». І склалося диво: «Давний, суворий, захмарений мізантроп став привітливим, любим, усміхненим, вдоволеним. Що більше! Став писати ліричні поезії. Догадатися можна, що се були самі еротики. На його столику лежав без впину отворений Гейне та Ленау»⁴. Однак, коли наважився освідчитися панночці, то, як і бібрецький Вертер, «одержав від неї коша». Припоручив віддати свій «дневник» «тій, яку так палко кохав». Якщо І. Франко, «вдумуючися в ситуацію, в духовий настрій» свого «покійного приятеля», переробив ті «місця, повні сили і виразу безпосереднього чуття» віршованою мовою, то П. Карманський, виконуючи волю «небіжчика», вирішив публікувати «сеї пам'ятник в надії», що, хоч його «нещасний герой багато дечого непутнього заподіяв за час своїх душевних мук, то все-таки з'єднає собі співчутє та хоч одну сльозу "з очий карих"», «що, може, й до її уший дійде відгомін його важких страдань, що їх не хотіла вона вчутти за життя бідолоашної жертви»⁵.

«Дневник», що «потрапив» до П. Карманського «з теки самоубийця», справді має ознаки повноцінного щоденника на відміну від прощального листа Супруна. «Небіжчик» вів свої записи регулярно, майже кожен день із 1 лютого по 30 квітня. «Автентичності» їм додає той факт, що 30 квітня 1899 року православні християни святкували Великдень за юліанським календарем і вранці нещасний востаннє написав у своєму «діярчику»: «Вже пора. Ох як жаль мені братів, сестер. Бідні, бідні! Де їх надії? Хто їм в помочи стане? О, я невдячний!

Пора. Всі пішли до церкви, – тихо. Вже

Чую, чую дзвонів звуки...

Хвиля – дві... задавлять муки.

¹ І. Денисюк, В. Корнійчук, *Невідомі матеріали до історії ліричної драми Івана Франка «Зів'яле листя»*, [у:] Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка, т. ССХХІ: Праці філологічної секції, Львів, 1990, с. 268–269.

² Див.: Там само, с. 269–270.

³ П. Карманський утаємничив ім'я панночки криптонімом З..., який, однак, легко розшифровується за допомогою римунання в одному з віршів: «Чи винна ти, що, мов поліп, / В фантаста серце впилає? / Чи винен я, що наче сніп / Огня любов займилає? // Чи винна ти, чи винен я? / Кому накласти пеню? / Мені присудь – най мучусь я, / Тобі ж щасть, Боже, З... [еню]. / Ти чиста З... [еню], без вини – / Не дум се мій, ні сьміх... / Най я терплю за всьо, а ти, – / Щаслива будь над всіх!» [П. Карманський, *З теки самоубийця*, с. 32–33].

⁴ П. Карманський, *З теки самоубийця*, с. 5.

⁵ Там само, с. 7.

*Темно, страшно, буря віє,
Свище, стогне, – серце ниє;
Страшно, холод, дрож знімає...*

*Бачу хоругви... Тепер сьпівають: «Христос воскрес...» Час мені в дорогу,
працай, сьвіте, працайте всі мої кохані, працай Ти»¹.*

Останній запис «В Цішанові дня 5, мая 1899», очевидно, вже не належав «самоубийцю». У Цішанові народився Петро Карманський...

«Дневник» починається обнадійливо: його автор здивовано зізнається самому собі, що закохався і «не в силі викинути її зі свого серця». Досі він «з бідною свій **тягнув** / **Тяжкий леміш по ниві**», забуваючи про «щасливі дні» й «не знаючи розпуки»². Раптом, «як мрія», стала на шляху панночка З., «як сонце, ясна, гожа», і збудився «нешасний путник», і «душа бажала / **Полинуть в рай**»: «Хоч хвилю в **раю тихім поживу**»³. Протагоніст «ліричної драми» також бажав «хоч на хвилю **бути в раю**»⁴ і скаржився на таке ж безцільне, монотонне життя: «Як віл в ярмі, отак я день за днем / Свій **плуг тяжкий до краю дотягаю**»⁵, «Важко **плуг скрипить у чорній скибі, / І квітки зітхають у сконанню...**»⁶, «Зневіривсь я в ті ярма й шлії, / **Що тягну, мов той віл на шії...**»⁷.

Зрештою, герой П. Карманського наважився освідчитись у своїх почуттях і отримав негативну відповідь. «О, бодай було б мені не довелося ніколи нинішнього дня дожити! Погордила, безпощадно осудила, відкинула», – записав у щоденнику. Однак, хоч заскоро «цвітти / Весняні зацвили», передчасно полюбило його серце, він ще не відчуває себе приреченим:

*Хоть навіть прийдеться
Без краю тужити, –
Зітхай та **борися**,
Не важся любити!»⁸*

Цей одчайдушний імператив цілком співзвучний із самоспонукою Франкового самогубця: «Надійсь і **кріпись в борбі!**»⁹. П. Карманський порівнює страждання молодого чоловіка з «пекольними муками» в «Божественній комедії»: «**Данта пекло грає в груди**». Рецепт «визвілля із болю» (А. Крушельницький) для нього досить тривіальний: «Зглянься, виліч; **одно слово, – Я здоровий буду**»¹⁰,

¹ Там само, с. 47–48.

² Там само, с. 8.

³ Там само, с. 11.

⁴ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 163.

⁵ Там само, с. 152.

⁶ Там само, с. 134.

⁷ Там само, с. 158.

⁸ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 9.

⁹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 128.

¹⁰ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 9.

«Одно слово з листу твого / Доконало б чудо-чар»¹. Або ж погрозливо ультимативний: «О слово хоч молю, / А то – **наложу руки!**»²; «Хоч слово надії, бо **згину з розпуки!**»³. Цей лік на сердечну хворобу вже знайомий нам із «Зів'ялого листя»: «Якби ти **слово** прорекла мені»⁴, – благав там «красавицю» закоханий бідолаха, – «Тоді б не чув я **пекла в своїй груді!**»⁵. Але обоє так і не дочекалися «чарівного слова».

Сум, туга, розпука, темінь, важкі, страшні сни, безсонні ночі – такими мото-рошними образами переповнений тепер щоденник «самоубийця». «Надходить ніч. Боюсь я тої **ночі!**»⁶ – жахався сновидь ліричний герой І. Франка. І протагоніст П. Карманського панічно лякається нічної пори:

*Коли б ти знала, що то ночі
В безсонню провести,
Як в серцю жар, як плачуть очі...
Важкі, страшні то сни!
Благаю Бога, щоб свитало,
І жду, і жду, і жду...
Дарма, – ніч! Ніч!⁷*

Щоразу йому все «поганійше» приходить жити, те, чого бажав, не сповнилося. Він уявляє себе Єремією, який замість Єрусалима стоїть «на руїнах своїх надій» і гірко ридає. Думка лине до батьків, до матері, що не відали, яка доля припаде їхній дитині:

*Ненько! в сю тяжку годину,
Як я родився, ти сльозоньки лила!..
Ти знала, нене, як ти породила
На горі й муки немічну дитину⁸.*

* * *

– Пощо ж привела ти на світ мене, – нене?⁹

Цей сумний, нерозважний плач переносить нас до розпачливого Франкового треносу в третьому жмутку «ліричної драми»:

*Матінко моя ріднесенька!
В нещасний час, у годину лиху
Ти породила мене на світ!*

¹ Там само, с. 23.

² Там само, с. 14.

³ Там само, с. 15.

⁴ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 123.

⁵ Там само, с. 128.

⁶ Там само, с. 163.

⁷ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 10.

⁸ Там само, с. 11.

⁹ Там само, с. 12.

*Чи в тяжкім грісі ти почала мене,
Чи прокляв мене в твоїм лоні хто,
Чи лиш доля отак надо мною смієсь?¹*

Як позбутися пекучого болю, утекти від самого себе? Звісно, «гайда на коні!». Тим паче, що «упали сніги. Мороз». Пора прощатися з милою, а радше – з ілюзіями:

*Жени, мій коню, рви щосили, –
Хоч серце плаче, тужить, ниє.
За нами тільки пес завис, –
Вона ж прокляла... Нум, щосили!*

*Гоп! гоп! мій коню, в степ, як море.
Чеши, креши, гони, мій сивий;
Гони же, – пан твій нещасливий, –
Гоп! гоп! – своє най згубить горе².*

Це «Прощанє» – трансформація маленького Франкового шедедру, в якому немає властивого П. Карманському багатослів'я, «любови, зітхань пустих, – розпуки»; всього кілька виразних штрихів майстра на полотні з романтичним пейзажем передають експресію жалю, культ невтишного страждання:

*Безмежнеє поле в сніжному завою,
Ох, дай мені обишу й волі!
Я сам серед тебе, лиш кінь підо мною
І в серці нестерпнії болі.*

*Неси ж мене, коню, по чистому полю,
Як вихор, що тутка гуляє,
А чень, утечу я від лютого болю,
Що серце моє розриває³.*

Із відчаю й безнадії герой П. Карманського часто займається нещадним самобичуванням і самоїдством: «мерзкий мізантроп я»⁴, «я проступник, – смерть мені!»⁵, «я злочинець»⁶, «я лихий проступник»⁷, «я кат!», «я гриб, що організми здорові нури, я черв!»⁸. Протагоніст «Зів'ялого листя», якщо вважає себе «нелюдом», то лише тому, що «здіймав проступну руку», щоб убити «чистий образ»

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 167.

² П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 16.

³ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 167.

⁴ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 12.

⁵ Там само, с. 16.

⁶ Там само, с. 17.

⁷ Там само.

⁸ Там само, с. 45.

коханої¹. Перебуваючи «сам з собою у роздорі», він також не зміг подужати «нерви хорі»: «Я нещасний, я черв'як!», «Я слабкий, над труси трус», «Я – кайданник!»².

Героєві П. Карманського ніяк не вдається заспокоїти «гірч-печалі» свого плаксивого серця, не допомагає навіть погроза встромити в нього «страшний кинджал». Нової муки завдають йому «мольові, тужливі» акорди козачка, який танцює на балу його мила «в обняттях чужих». Не приносить полегшення й поїздка до рідного села:

*Всьо минуло, всьо змінилось,
Люте горе всьо приспало!
А так любо перше жилось...
Чом воно інакше склалось?»³*

Зважився написати їй «довгий-предовгий лист», сподіваючись, що вона зрозуміє все те, що накипіло в його серці. Відповіла «коротко, просто, відважно: *Лишіть мене в спокою!*»⁴. Ця ситуація «З теки самоубийця» більше нагадує епістолярні епізоди в «Маніпулянтці»: безуспішні любовні послання Семіона Стоколоси до Целі та її гостру реакцію на домагання влізливого коханця. Але не забуваймо й «Зів'яле листя». П. Карманський розіграє три дії ліричної «трагедії». В одній – герої «пускавсь в широкий сьвіт, / А в двох лишивсь надій». Фінал же відомий, бо

*Вже знають всі, що там прийде:
Що станесь з ними тепер!
Домучить дайте вже жите,
Щоб він чим скорше вмер»⁵.*

Свою ненаситну «журу-марюку» ліричний герой П. Карманського уявляє в образі гаді/гадюки, що присмокталася до серця й вижирає його плоть: «Неначе відьомська дуга / Из моря воду п'є / Так з мого серця гадь-туга / Поволи кровцю ссе...»⁶; «До серця гадь їдку пусти, А ні, то вбий печалі...»⁷; «Гадюка люта грудь стискає / Из серця теплу кров спива»⁸; «Ні, мабуть, я не сховаюсь / Від гадюки... Най жере»⁹; «Всім весело, всім лишились / Хвилі щастя, – тільки я... / Тільки в мене розгостились: / Горе, муки й гадь-туга»¹⁰; «Ще сльози текуть, ще люта гадюка / Не випила каплі послідної крові»¹¹. Зауважмо, що опозиція «гадюка» –

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 146–147.

² Там само, с. 130–131.

³ П. Карманський, *З теки самоубийця*, с. 19.

⁴ Там само, с. 19.

⁵ Там само, с. 21.

⁶ Там само, с. 15.

⁷ Там само.

⁸ Там само, с. 22.

⁹ Там само, с. 23.

¹⁰ Там само, с. 25.

¹¹ Там само, с. 33.

«серце»¹ ще раніше проявилася в «Зів'ялому листі»: «І на моє бурливе серце руку / Кладе той привид, зимну, як змія...»²; «Лиш чорних мар гуляє згряя / І резигнація безкрая / Засіла в серці, як змія»³; «Ось на розпутті я стою пустому / І весь тремчу, гадюка серце ссе...»⁴. Однак не можна стверджувати, що архетипи «змії» і «серця» П. Карманський «запозичив» в І. Франка. Ці образи притаманні як усній народній творчості, так і романтичній поезії. Зокрема, у народній пісні, записаній на Волині, парубок скаржиться на свою долю: «Мені й, молодому, горілка не п'ється, / Коло мого серця як гадюка в'ється. / Не люблять дівчата, ані молодіці – / Підуй утоплюся в глибокій криниці»⁵. У вірші «Туди мої очі, туди моя думка...» Михайла Петренка ліричний герой тужить за коханою дівчиною й порівнює своє безталання з гадюкою біля серця: «О, як болить серце, як тебе згадаєш! / Дарма топлю очі далеко за гори: / Я Галі не бачу. Зате ж люте горе, / Мов тая гадюка, коло серця в'ється...»⁶.

Думка про самогубство стає для автора «дневника» нав'язливою ідеєю-фікс. Вона поглинає його свідомість, паралізує волю, неухильно підводить до згубного рішення: «Вже лиш смерті я благаю, / Щоб скінчити»⁷; «Дарма, волів бим вже скінчити, / Бо так не в силі далі жити»⁸; «Я вже втомився. Вже час кінчати! / Вже кличе батько, взиває мати: / “Не варта, – кажуть, – не варта жити”. / Сей світ не знає чутя цінити! / Пора кінчити! / Я рішився покінчити...»⁹; «Хто так з думками б'єся... б'єся, / Сей лиш в могилі мир найде!»¹⁰; «Лиши мене, – я смерти син, / Коси вже чую силу. / От – пронесесь вже сьпів лебедин, / І я звалюсь в могилу»¹¹; «І хилюсь звільна до могили, / Бажаю чим скорійши скінчить...»¹²; «Не раз ввижаєсь, чую звуки: / Се смерти дзвін гуде, звенить...»¹³; «Вже бачу готові мертвецькі мари...»¹⁴; «І низше, і низше в могилу ступаю»¹⁵; «Вже бачу гудуть / На моїм ще свівжім гробі...»¹⁶. «Самоубиєць» навіть натякає на день, коли трапиться трагедія: «Зітхни хоч раз, коли “воскрес” / По свівті залуна»¹⁷. Це станеться якраз

¹ Див.: Б. Тихолоз, *Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії*: Студії, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005, с. 47.

² І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 132.

³ Там само, с. 160.

⁴ Там само, с. 163.

⁵ Ю. Цехміструк, *Народні пісні Волині*, Фонографічні записи 1936–1937 років, Львів, Рівне, 2006, с. 175.

⁶ В. Забіла, М. Петренко, *Поезії*, Київ, 1960, с. 162.

⁷ П. Карманський, *3 теки самоубійця*, с. 23.

⁸ Там само, с. 24.

⁹ Там само, с. 30.

¹⁰ Там само, с. 21.

¹¹ Там само, с. 29.

¹² Там само, с. 36.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само, с. 43.

¹⁵ Там само, с. 44.

¹⁶ Там само, с. 41.

¹⁷ Там само, с. 21.

на Великдень 30 квітня 1899 року...

У «Зів'ялому листі» подібні панахидні настрої, що пунктирно нагніталися з розвитком любовної історії, чітко окреслюються в третьому жмутку. Якщо раніше протагоніст «ліричної драми» перебував на перепутті життя і смерті («І земля не прийма, / Ох, і небо навіки закрите»¹; «Не можу жить, не можу згинуть...»²), то тепер фатальний кінець невідворотний: «І з життям умову я роздер, – / Я умер»³; «Я йшов, та знав, що я – могила, / Що нерв життя у мене вмер...»⁴; «...не варто жить, / Життям не варто дорожить»⁵; «Я не хочу на світі завадою быть...»⁶; «За мить одну навіки я спочину»⁷.

Утрапивши будь-яку надію на взаємність («До могили я надії поховав»⁸), «самоубиєць» П. Карманського, з одного боку, просить Зеню забути його, а з іншого – сподівається, що «хоч раз на рік в померших днях» вона його все-таки згадає: «Забудь мене, забудь, забудь! / Тебе ж я не забуду... / Або згадай коли-небудь, – / І я щасливий буду»⁹. Він ніби й не збирається її проклинати, проте хотів би, щоб вона відчула на собі хоч малу частку того болю, який завдала йому своїм поведінням: «Не буду я тебе клясти, – / Один лиш день такий, щоб мала, / Як я віки, – щоб ти страдала / В пекольних муках так, як я!...»¹⁰.

У «дневнику» з'являється болісний мотив прощання з дівчиною, зі світом: «Здорова будь! пора розстатись... / Працуй, мій гаю, свідку муки, / Любви, зітхань пустих, – розпуки. / Працуйте всі, пора розстатись»¹¹; «Прощавай, моя надіє, / Прощавайте мрії!»¹², «Працуй, моє щастє, навіки працуй! / Не маю я права до мести, – / А жити не сила. Працуй, ох, працуй...»¹³.

Ліричний герой «Зів'ялого листя» також не проклинав кохану («Я не кляв тебе, о зоре»), але застерігав, що доля може помститися їй за зневажену любов («Та боюсь за тебе дуже, / Бо любов – то мстивий бог; / Як одно її зневажить, / Любить мститься на обох»)¹⁴. Він більш природно, без показної екзальтації прощався з коханою, пропонуючи їй забути про нього, не читати його жалібних пісень і навіть не подавати виду, що колись вона була знайома з ним:

*І ти прощай! Твого ім'я
Не вимовлю ніколи я...*

¹ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 151.

² Там само, с. 158.

³ Там само, с. 156.

⁴ Там само.

⁵ Там само, с. 160.

⁶ Там само, с. 168.

⁷ Там само, с. 175.

⁸ П. Карманський, *3 теки самоубийця*, с. 41.

⁹ Там само, с. 21.

¹⁰ Там само, с. 36.

¹¹ Там само, с. 16.

¹² Там само, с. 20.

¹³ Там само, с. 29.

¹⁴ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 133.

* * *

Мене забудь швиденько ти...

* * *

*І не читай моїх пісень...**І не воруй ні вніч, ні вдень**Сю тіль мою недужу.*

* * *

*А спокійнісінько скажи:**«Ні, я його не знала»¹.*

У квітневих записках автор «дневника» часто збивається на прозу, лише подекуди розбавляючи її віршами. На думку Л. Голомб, «докладні прозові описи настрою напередодні самогубства покликані загострити відчуття безвиході й психологічно підготувати розв'язку»². У вечірніх пейзажних інтермецо відчувається його сентиментальна душа, яка наслідок у цьому житті милується й не може на милуватися дивовижними чарами весняної природи: *«Чудовий вечер. Тишина залягла землю, лиш чути: листки з цвітів на деревах відриваються та легесенько на траву злітають, мов білі метелики. Якось необмежена розкиши обнімає душу, щораз більше і більше, – здається, серце розіпре груди, щоб вирватися на волю, конечно на волю. Затюхкав соловейко... Мов пушка вдарила, – здригнулась природа. Здається кожний листок зашевелився, кожний кущик ворухнувся, якийсь легіт потягнув крізь сад, а мейодия наче прибрала якийсь вид, щось такого, чого не можна ні назвати, ні описати, – щось ангельського»³. «Самоубиєць» ніби мимохіть вторить ліричному герою «Зів'ялого листя», який вирішує мовчки впасти *«без жалів / В нирвани темний кут»⁴*: *«Душа бажає полинути десь, високо, далеко, там, де немає людей, де пустиня, – на місяць, ще далі, ще далі, у Нирвану, де холодний, морозячий етер, де ледяні скелі, – щоб там розбитися, мозок втеряти, розплитись у вічну, незмінну масу етеру...»⁵.**

П. Карманський жодним словом не обмовився, що на його дебютну збірку безпосередньо вплинула Франкова «лірична драма». Ба більше, в «Автобіографії» він безапеляційно стверджував: «Читання Гете «Страждання молодого Вертера» зробило на мене незвичайне враження, тим паче, що під ту пору я переживав любов, і під впливом цього враження повстала моя перша друкована книжечка, збірник «З теки самоубійця – психологічний образок у замітках і поезіях», написаний на шкільній лавці...»⁶. Тож не дивина, що ліричний герой П. Карманського

¹ Там само, с. 168–169.

² Л. Голомб, *Петро Карманський*, с. 35.

³ П. Карманський, *З теки самоубійця*, с. 34.

⁴ І. Франко, *Зібрання творів*, т. 2, с. 169.

⁵ П. Карманський, *З теки самоубійця*, с. 40.

⁶ П. Карманський, *Поезії*. Київ: Український письменник, 1992, с. 21.

демонстративно апелював до роману Гете: «Час би було вже давно скласти ору-
жис, а я... Тьфу! о скільки низше стою я від Вертера»¹. Зрештою, він прямо ото-
тожнював себе з героєм німецького письменника: «Моє житє, се житє Гетевого
Вертера; его путь, то моя путь. Що не є сотворене до житя, най гине, – тож
гину. Судьба моя рішена»². Однак, як би не ховався П. Карманський за заслоною
«молодого Вертера», Франків «чоловік слабкої волі», наче в кривому дзеркалі, про-
ступає в наративній стратегії й художній тканині «Теки самоубійця».

References

- Bortnyk S., *Intertekstualna poetyka Petra Karmanskoho*, Kvalifikatsiyna naukova pratsya na pravakh rukopysu, Dysertatsiyna na здобuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk, Lutsk, 2019 // Бортник С., *Інтертекстуальна поетика Петра Карманського*, Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису, Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Луцьк, 2019.
- Denysyuk I., Korniychuk V., *Nevidomi materialy do istoriyi lirychnoyi dramy Ivana Franka «Ziv'yale lystia»*, [u:] Zapysky Naukovoho tovarystva imeni T. Shevchenka, t. CCXXI: Pratsi filolohichnoyi sektsiyi, Lviv, 1990 // Денисюк І., Корнійчук В., *Невідомі матеріали до історії ліричної драми Івана Франка «Зів'яле листя»*, [у:] Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка, т. CCXXI: Праці філологічної секції, Львів, 1990.
- Foskolio Ugo, *Ostanni lysty Yakova Ortisa*, Kyiv; Lviv; Viden: Vyd-vo „Vsesvitnya biblioteka”, 1921 // Фоскольо Уго, *Останні листи Якова Ортіса*, Київ; Львів; Відень: Вид-во «Всесвітня бібліотека», 1921.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1976, t. 2: *Poeziya* // Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, Київ: Наукова думка, 1976, т. 2: *Поезія*.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1976, t. 3: *Poeziya* // Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, Київ: Наукова думка, 1976, т. 3: *Поезія*.
- Franko I., *Zibrannia tvoriv: u 50 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1982, t. 33: *Literaturno-krytychni pratsi (1900–1902)* // Франко І., *Зібрання творів: у 50 т.*, Київ: Наукова думка, 1982, т. 33: *Літературно-критичні праці (1900–1902)*.
- Hayne H., *Vybrani tvory: v 4 t.*, Kyiv: Dnipro, 1972, t. 1 // Гайне Г., *Вибрані твори: в 4 т.*, Київ: Дніпро, 1972, т. 1.
- Holomb L., *Petro Karmanskyi: Zhyttia i tvorchist*, Uzhhorod: Grazhda, 2010 // Голomb Л., *Петро Карманський: Життя і творчість*, Ужгород: Гражда, 2010.
- Pnytskyi M., *Poeziya smutku*, [u:] P. Karmanskyi, *Dorohamy smutku i zmahaniya*: Vybrani poeziyi, Lviv: Kamenyar, 1995 // Ільницький М., *Поезія смутку*, [у:] П. Карманський, *Дорогами смутку і змагань: Вибрані поезії*, Львів: Каменяр, 1995.
- Istoriya ukraïnskoyi literatury: u 8 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1968, t. 5: *Literatura rochatku XX st.* // *Історія української літератури: у 8 т.*, Київ: Наукова думка, 1968, т. 5: *Література початку XX ст.*
- Istoriya ukraïnskoyi literatury kintsia XIX – rochatku XX stolittia: pidruchnyk*, Kyiv: Vyshcha shkola, 1991 // *Історія української літератури кінця XIX – початку XX століття: підручник*, Київ: Вища школа, 1991.

¹ П. Карманський, *З теки самоубійця*, с. 30.

² Там само, с. 45.

- Karmanskyi P., *Z teky samoubyitsya*, Psykhologichnyi obrazok u zamitkakh i poezyakh, Lviv, 1999 // Карманський П., *З теки самоубийця*, Психологічний образок у замітках і поезіях, Львів, 1999.
- Karmanskyi P., *Poeziyi*, Kyiv: Ukrayinskyi rymennyyk, 1992 // Карманський П., *Поезії*, Київ: Український письменник, 1992.
- Koryak V., *Narys istoriyi ukrayinskoyi literatury*, II. Literatura burzhuzna, Kharkiv, 1929 // Коряк В., *Нарис історії української літератури*, II. Література буржуазна, Харків, 1929.
- Kotsyubynskyi M., *Tvory: v 7 t.*, Kyiv: Naukova dumka, 1974, t. 3: Oprovidannya. Povisti (1908–1913) // Коцюбинський М., *Твори: в 7 т.*, Київ: Наукова думка, 1974, т. 3: Оповідання. Повісті (1908–1913).
- Lyashkevych P., *Petro Karmanskyi: Narys zhyttya i tvorchosti*, Lviv, 1998 // Ляшкевич П., *Петро Карманський: Нарис життя і творчості*, Львів, 1998.
- Rudnytskyi M., *Vid Myrnoho do Khvyliovoho*, Lviv, 1936 // Рудницький М., *Від Мирного до Хвильового*, Львів, 1936.
- Rudnytskyi M., *Vid Myrnoho do Khvyliovoho. Mizh ideyeyu i formoyu. Shcho take «Moloda Muza»?* Drohobych: Vydavnycha firma „Vidrodzhennya”, 2009 // Рудницький М., *Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»?* Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2009.
- Solohub B., *Verterivskyi typ heroja v ukrayynskiy moderniy poeziyi*, [u:] Literaturna komparatyvistyka, Kyiv: PTs «Foliant», 2005, vup. 1 // Сологуб Б., *Вертерівський тип героя в українській модерній поезії*, [у:] Літературна компаративістика, Київ: ПЦ «Фоліант», 2005, вип. 1.
- Tsekhmistruk Yu., *Narodni pisni Volyni*, Fonohrafichni zapysy 1936–1937 rokiv, Lviv, Rivne, 2006 // Цехмістрюк Ю., *Народні пісні Волині*, Фонографічні записи 1936–1937 років, Львів, Рівне, 2006.
- Tykholog B., *Psykhodrama Ivana Franka v dzerkali refleksiyanoi poeziyi: Studiyi*, Lviv: LNU im. Ivana Franka, 2005 // Тихолоз Б., *Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005.
- Yefremov S., *Istoriya ukrayynskoho rymenstva*, Kyiv: Femina, 1995 // Єфремов С., *Історія українського письменства*, Київ: Femina, 1995.
- Yevshan M., *Krytyka. Literaturoznavstvo. Estetyka*, Kyiv: Osnovy, 1998 // Євшан М., *Критика. Літературознавство. Естетика*, Київ: Основи, 1998.
- Zabila V., Petrenko M., *Poeziyi*, Kyiv, 1960 // Забіла В., Петренко М., *Поезії*, Київ, 1960.

Валерій Корнійчук – професор катедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2888-5352>
E-mail: valerkor@ukr.net